

André Jansen

Bergen en het sacrale

Waarom bood graaf Orlando di Chiusi te San Leo Franciscus die hoge, wilde berg aan, La Verna genoemd? En waarom heeft Franciscus die berg aanvaard? De bronnen zeggen dat zulk een berg een eenzame plek is en dus uitstekend geschikt voor boete, gebed, contemplatie en aanbidding. Blijkbaar had de graaf tijdens het gesprek te San Leo goed gevoeld dat Franciscus een contemplatieve mens was. En ook had hij begrepen dat voor zulke contemplatie een zekere vorm van eenzaamheid nodig is, al is het maar om de vele ‘vreemde’ stemmen in het hoofd en hart tot zwijgen te brengen en om er ruimte te scheppen voor de eigen diepste stem, die haar oorsprong heeft in de heilige stilte en waarin Gods stem doorklinkt. Maar waarom op een hoge berg? Bergen hebben in de godsdiensten altijd een bijzondere aantrekkingskracht gehad, denk maar aan de Olympos, aan de berg Sinai, aan Tabor, enzovoort. Daarover heeft Mircea Eliade uitvoerig geschreven in zijn *Traité d'histoire des religions*. Waar ligt nu volgens hem de aantrekkingskracht van bergen? Ze hoort thuis in een breder plaatje, namelijk het ‘hemelse’, dit is wat hoog is, wat transcendent is, wat het menselijk gedoe overstijgt, wat vastheid geeft, wat een soort ankerpunt is in de menselijke wisselvalligheden. Ze suggereren iets wat heel ‘anders’ is, wat ontsnapt aan iedere menselijke greep of toe-eigening, wat absoluut is, wat eeuwig is, enzovoort. Ze verwijzen naar een god die in de hemel is in tegenstelling tot het veranderlijke, tijdelijke en voorbijgaande aardse. Die hemelse god is daarom ook degene die de orde scheidt, inbegrepen de zedelijke orde, en die tegelijk waarborg is voor die orde. Deze hemelse god is dan ook de oppergod. Het oersymbool is eerder ‘licht’, want dat is bij uitstek hoog en hemels. Vele namen van de oppergod verwijzen ernaar, zoals Dyaus, deus, theos, Jupiter (dies-pater: dag-vader), namen die afgeleid zijn van het sanskriet ‘div’, wat betekent stralen. Bergen en licht sluiten als symbolen goed bij elkaar aan, want de bergen verwijzen naar boven en ze verschijnen ’s morgens het eerst in het licht. Bovendien heersen rond de bergen de bliksems. Een van de bijnamen van Jupiter was Fulgurator, bliksemslingeraar. Zo treedt hij vaak op als waarborg voor de orde die verstoord werd. Denk ook aan de berg Montefeltro boven het stadje San Leo, genoemd naar Jupiter Feretrius (qui ferit), de bliksemslingeraar, die plots toeslaat. En ook moeten we hier denken aan het gebeuren op de berg Sinai, waar God verschijnt in de storm en de bliksems. Daar ontvangt Mozes de afkondiging van de zedelijke orde, de tien geboden, gegrift in stenen (!) tafelen, even vast dus en onveranderlijk als stenen en rotsen en bergen. We verwijzen ook naar Psalm 29, die blijkbaar een herinnering oproept aan Gods verschijnen op de Sinai.

De stem van Jahweh splitst de ceders.
De stem van Jahweh splitst het weerlicht.
De stem van Jahweh schudt de eiken.
Majesteit spreekt in heel zijn gewelf.
Koning tot in eeuwigheid.
Jahweh zal zijn volk weerstand verlenen.

Voor het laatste vers is hier mooi. Jahweh verleent aan de mensen weerstand. Daarover later meer.

één God of meerdere goden?

Opvallend in de geschiedenis van de godsdiensten is, dat deze hemelse oppergod in veel culturen op de achtergrond verdwijnt. Men spreekt zelfs van ‘dei otiosi’ (werkeloze goden) en vaak is er voor hen weinig cultus voorzien. Dit heeft te maken met een evolutie naar meer concrete goden, die direct aansluiten bij concrete, menselijke werkelijkheden, zoals macht, oorlog, stad, vruchtbaarheid, noden, ziektes, lot, enzovoort. Voor die concrete goden is dan ook een uitgebreide cultus voorzien. Volgens M. Eliade is het dus niet zo dat het veelgodendom langzaam evolueert naar monotheïsme, maar eerder omgekeerd, dat de oorspronkelijke ervaring van het sacrale transcendent vervalst tot meer concrete, dynamische goden, dicht bij de mensen. Hij zegt dat dit minder het geval is bij volkeren waar de initiatie van jongeren een grote rol speelt. Initiatie is inleiden in wetten en gebruiken van de stam met meestal een verwijzing naar de kosmos als oorsprong. Ook treden hier en daar in de geschiedenis figuren op die de godsdienst hervormen en die daartoe verwijzen naar de eerste, oorspronkelijke, sacrale ervaring, zoals Mozes, de profeten, Boeddha, Mohammed, Jezus, enzovoort. Ze zijn niet zozeer ‘vernieuwers’, maar eerder ‘verouders’ om een woordspeling te creëren. Ze wijzen terug naar de oudste vormen van het sacrale, naar de volstrekt transcendent ‘Andere’, de absoluut eeuwige, de onveranderlijke en onaantastbare. Ook in godsdiensten waar de oppergod eerder werkeloos is, treedt die soms in bepaalde situaties wel weer op de voorgrond. In Rome had de oppergod Jupiter ook de bijnaam Lapideus (van steen). Als symbool gebruikte men hier een ‘heilige’ silex-steen. Er bestond in die stad een priesterkaste, fetialen genoemd, die vooral de verdragen van de stad met andere steden moesten behoeden. Onaantastbare trouw aan het gegeven woord stond hier uiteraard centraal en daartoe werd de oppergod Jupiter Lapideus als waarborg opgeroepen. Bij het sluiten van een verdrag doodde een priester met een heilige silex-steen een varken en riep dan uit: ‘Indien het Romeinse volk het verdrag schendt, moge Jupiter het dan slaan zoals ik nu dit varken sla met de steen’. Hier treedt de oppergod op in zijn oorspronkelijke functie als behoeder van de wetten, als de onaantastbare, boven iedere menselijke willekeur.

mijn rots

In de joodse godsdienst speelt God als onaantastbare behoeder van de wet een zeer belangrijke rol. Dit heeft zelfs geleid tot een apart verbod: ‘gij zult niet vals getuigen’, een verbod dat gegrift werd in een stenen tafel. Een heel belangrijk verbod in een gemeenschap waarin de lokale rechtspraak zeer broos was en gemakkelijk te beïnvloeden door machtige heren. Er was wel een hoger beroep mogelijk in de tempel. Dan moesten aangeklaagde en aanklager een nacht doorbrengen in de tempel. ’s Morgens deden de priesters dan een uitspraak. Het is begrijpelijk dat in zulke situaties heel wat psalmen zijn ontstaan, waarin de (vals) beschuldigde hulp en bescherming zoekt bij de onaantastbare God, bij de behoeder van waarheid en recht. En vaak wordt God dan aangesproken met ‘mijn Rots’. Een duidelijk voorbeeld is hier Psalm 62, 2-3.

Bij God alleen verstilt mijn ziel;
van Hem komt mijn bevrijding.
Mijn *rots*, mijn heil is Hij alleen,

mijn burcht – hoe zou ik wankelen.’¹

Men mag vermoeden dat de zogenaamde vijandpsalmen, waarin sprake is van valse, scherpe en listige tongen, psalmen zijn die in zulke situaties zijn ontstaan. Zo onder andere Psalm 28, waarvan het eerste vers luidt:

Tot U roep ik, Heer, die mijn *rots* zijt.

Of:

Zoudt Gij dan de rechterstoel
Van de ongerechtigheid schragen?
Daar heet recht het leed dat gesticht wordt.
De rechtvaardige staat men naar het leven:
en onschuldig bloed vloeit bij het vonnis.
Mij was de Heer tot een burcht,
Mijn God is mijn *rots* en mijn toevlucht.

Het zijn mooie voorbeelden om te laten zien hoe Jahweh, de onaantastbare, inderdaad weerstand verleent aan zijn volk. Zijn onaantastbaarheid verleent innerlijke kracht om niet te wankelen maar te blijven vertrouwen in onaantastbare waarheid en recht.

wie zijt Gij?

Twee jaar voor zijn dood vertrok Franciscus voor de zoveelste (?) maal naar de berg La Verna, wellicht met een bezwaard gemoed. Wat hij tijdens zijn reis naar het Midden-Oosten had gezien, onder andere de verovering van Damiate, zal hem zeker niet vrolijk hebben gestemd. Verder waren er moeilijkheden in de orde en had hij het praktische bestuur van de orde moeten overlaten aan broeder Elias. Nu zoekt hij de hoge berg op. Ik vermoed dat hij tot innerlijke klaarte wilde komen, dichtbij God, ver van menselijk gewoel. Wellicht zocht hij vooral innerlijke vastheid, onverstoorbaarheid zoals de vaste rotsen op die berg. Broeder Leo getuigt in de *Actus* nr 9 dat hij op een zeker ogenblik Franciscus voortdurend hoorde bidden:

‘Wie zijt Gij, mijn allerzoetste God
en wie ben ik, nietige worm (Ps 22,7) en uw kleine dienaar?’

Als Leo dan verder om uitleg vraagt, krijgt hij deze verklaring: ‘O, broeder Lammeke van Jezus Christus, wat gij gezien en gehoord hebt, werden mij twee lichten geopenbaard, één waarin ik de Schepper, en een ander waarin ik mijzelf leerde kennen. Ik bevond mij in een zeker licht van beschouwing, waarin ik de afgrond zag van Gods oneindige goedheid en de beklagenswaardige diepte van mijn ellende. Daarom zei ik: “Wij zijt Gij, o Heer, allerhoogste in wijsheid, in goedheid en barmhartigheid, dat Gij mij bezoekt, die de diepste ben in verachtelijkheid en een kleine, afschuwelijke, nietige aardworm?”’ Merk op de termen van hoogheid, afgrond en daartegenover de termen van kleinheid en nietigheid. De hoge berg nodigt hem uit God te zien in zijn afgrondelijke hoogheid en tegelijk zichzelf te zien in zijn

---

¹ Een uitvoerige analyse van deze Psalm, zie :André Jansen, ‘Mijn rots, mijn eer’, in: *Franciscaans Leven*, 105 (2022), 104-113.

kleinheid. Wie ooit op de top van de berg gestaan heeft, begrijpt het onmiddellijk, want daar stort de berg zich loodrecht naar beneden. Tegenover die afgrondelijke hoogte is hij bijna niets. Maar die hoge andersheid openbaart zich hier in nabij komen. Dat kleurt hier de diepreligieuze ervaring van Franciscus op de hoge berg. Die allerhoogste God ziet hij als hoogste wijsheid en afgrondelijke goedheid. Zo is God nabij gekomen in Jezus van Nazareth, niet als triomfator, maar als de verworpene, als de hoeksteen die de bouwers hebben afgekeurd (Ps 118, 22). Die ervaring klinkt nu heel sterk door in zijn gebed *Aanbidding van de Allerhoogste*, dat hij op diezelfde berg voor broeder Leo geschreven heeft om hem weerstand te verlenen in zijn nietigheid. In het eerste deel van die lofzang bezingt Franciscus vooral Gods verhevenheid en in het tweede deel Gods komen in de mens Jezus van Nazareth. Het mooie van dat gebed is dat het tweede deel van zijn eerste gebed 'wie ben ik...' gewoon is weggefallen. Er is alleen 'Gij zijt ...', er is alleen 'aanwezigheid' en dat is voldoende. Dat is voor Franciscus de innerlijke weerstand tegen zijn gevoelens van kleinheid geworden. Zo kan hij gewoon nietig schepsel zijn zonder verdere vragen. Die structuur vinden we bovendien terug in de aanhef van het Zonnelied: 'Allerhoogste, almachtige, goede Heer, (...) geen mens is waardig uw naam te noemen.'

literatuur

Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Parijs 1977.

De Bloemekens van de heilige Franciscus, vertaald naar de Latijnse uitgave (= *Actus*) door P. Theophilus, Meulenhoff – Amsterdam.

Beschouwingen over de kruiswonden, in: *De Fioretti. Verhalen over Sint-Franciscus*, Gottmer – Haarlem, 2006 (tweede druk).

Gerard Pieter Freeman, *Umbrië. In de voetsporen van Franciscus*, Gottmer – Haarlem, 1998 (tweede uitgave).

Internet: *Santuario della Verna*. Een nota bij de beschrijving van de kapel van de relikwieën te Laverna. Wikipedia zegt, dat het habijt dat Franciscus droeg tijdens de stigmatisatie zich nu in die kapel bevindt. Zij geven zelfs een foto ervan. Het habijt bevond zich eerst in het kasteel Montaùto van graaf Alberto Barbolani (één dagreis ver van La Verna) tot begin 16e eeuw. Franciscus had hem ontmoet tijdens de feestelijkheden van 8 mei 1213 te San Leo. Hij had het aan de graaf gegeven als blijk van erkentelijkheid voor de ontvangen gastvrijheid. Bij een opstand van de graaf tegen de stad Firenze, begin 16e eeuw, heeft die stad hem op een sluwe manier onder het mom van een jacht dat habijt ontnomen en het naar Firenze gebracht, waar het werd bewaard en getoond in de kerk van de minderbroeders Ognissanti. Het klooster heeft de laatste decennia een bewogen geschiedenis achter de rug en men heeft het habijt overgebracht naar La Verna, waar het nu wordt bewaard in de kapel van de relikwieën. Ik vermoed dat dat gebeurd is rond het jaar 2011 of iets eerder, omdat de laatste aanpassing van wikipedia dateert van 2011.

ANDRÉ JANSEN OFM,

Minderbroedersstraat 19, B-3500 Hasselt, België, is lid van de redactie van Franciscaans Leven. E-mail: ajansen142@gmail.com.

